

رفاه خانواده در ایران پس از انقلاب اسلامی

ملیحه عرشی^۱، مرضیه تکفلی^۲

چکیده

خانواده نقش حساس و مهمی در شکل‌دهی به جامعه ایفا می‌کند. در بسیاری از جوامع ماهیت خانواده به لحاظ فرایند مدرنیزه شدن و فشارهای مداوم توسعه تا حدی تغییر نموده است. این تغییرات و نیازهای رو به افزایش خانواده‌ها، اولویت‌هایی را برای سیاست‌گزینی دولت‌ها ایجاد کرده است. با توجه به اهمیت و ضرورت توجه به سیاست و رفاه خانواده در کشورها و همچنین عواملی چون پراکندگی و کمبود اطلاعات در این حوزه، پیچیدگی مفهوم رفاه و نیاز سیاست‌گذاران به اطلاع از جایگاه ایران در خصوص رفاه خانواده، ضرورت پرداختن به این موضوع به منظور برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری در این حوزه مشخص است. روش تحقیق بکار گرفته شده در این پژوهش روش اسنادی و مروری است که در آن ۲۶ سند به صورت مستقیم برای تهیه این مقاله مورد تحلیل محتوای موضوعی و لغوی قرار گرفتند. با بررسی قوانین، سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌های پس از انقلاب در رابطه با خانواده می‌توان بیان کرد که نهاد خانواده در ایران در دوره‌های اخیر دست‌خوش دگرگونی‌های زیادی شده است، از همین رو، سیاست خانواده نیز با تغییرات قابل توجهی در طول زمان مواجه بوده است. در نتیجه در برنامه‌های آتی رفاه خانواده در ایران باید به مؤلفه‌هایی چون عدم وجود رویکردی کل‌نگر به خانواده، داشتن نگرشی بیمارمحور و آسیب‌محور به آن، داشتن الگوهای استحقاق‌سنجی، نبود متولی واحد در این امر و ضمنی بودن سیاست خانواده توجه کرد و جایگزین‌هایی برای آن لحاظ نمود.

واژه‌های کلیدی: رفاه خانواده، سیاست خانواده، برنامه توسعه، خانواده، ایران

۱. مقدمه

خانواده به عنوان نماینده و ذینفع توسعه، نقش حساس و مهمی در شکل‌دهی به جامعه ایفا می‌کند. خانواده ابزار اصلی انسجام جامعه بوده و این کار را از طریق فعالیت اجتماعی خود انجام می‌دهد. در بسیاری از جوامع ماهیت خانواده به لحاظ فرایند مدرنیزه شدن و فشارهای مداوم توسعه تا حدی تغییر نموده است.

^۱. دکترای مددکاری اجتماعی، عضو هیأت علمی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تهران: marzieh.takaffoli@gmail.com

^۲. دانشجوی دکترای مددکاری اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تهران (نویسنده مسئول): marshisw@yahoo.com

پیشرفت اجتماعی همچنین منجر به تقویت مؤسساتی از قبیل مؤسسات مربوط به رفاه، آموزش و سیستم های قانونی می شود که بخشی از فعالیت های سنتی خانواده از قبیل پرورش کودکان، حمایت و حفظ سلامتی را بر عهده می گیرند. اگرچه فرایند توسعه به تقویت شبکه های حامی خانواده منجر شده است، اما مؤسسات رفاهی ناکارآمد قادر به ارائه انواع خدمات مورد نیاز خانواده در کشورهای مختلف نمی باشند. از طرف دیگر، تغییرات در سلامت و بهداشت موجب تحولاتی در ساختار و وظایف خانواده شده است. این تغییرات و نیازهای رو به افزایش خانواده ها، اولویت هایی را برای سیاست گزینی دولت ها ایجاد کرده است که می توان به ریشه کنی فقر، تقویت مؤسسات رفاهی، برنامه های رفاه خانواده، دسترسی به پیشرفت و توسعه اجتماعی و همچنین تمرکز جهان امروز بر اصول دموکراتیک و اهمیت جامعه مدنی اشاره کرد (شادلو، ۱۳۸۴ : ۹).

دولت ها به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم (از طریق نهادهای گوناگون اجتماعی) بر خانواده اثرگذارند و در واقع رابطه بین زندگی خانوادگی و سیاست های اجتماعی توسط دولت ها تنظیم می شود. لذا سیاست های رفاه خانواده ای که دولت بر می گزینند، بسیار با اهمیت است. کشورهای مختلف سیاست و خط مشی متفاوتی را در قبال خانواده دارند و از همین رو گونه شناسی های مختلف خانواده در کشورهای مختلف مطرح می شود که از میان این گونه شناسی ها می توان به مدل اسپینگ اندرسون (۱۹۹۵) اشاره کرد که در چارچوب نظری مطرح شده است.

شناخت و بررسی روند طی شده در کشور در رابطه با رفاه خانواده و تحلیل سیاست گذاری های موجود می تواند در برنامه ریزی و تعیین خط مشی پیش رو تعیین کننده باشد. در واقع اساس برنامه ریزی باید بر پایه نگرش، رسالت و خط مشی های کلی سیاست کشور باشد و با در نظر گرفتن فرهنگ و شرایط کشور به ارائه الگوی متناسب با جامعه بپردازد.

لذا با توجه به آنچه گفته شد و همچنین وظیفه دولت ها برای پاسخگویی به تک تک اعضای خود و نهادهای اجتماعی و همچنین حفظ افراد و نهادها از آسیب های اجتماعی، توجه به سیاست های رفاهی تدوین شده برای خانواده مسئله ای با اهمیت تلقی می گردد و این مقاله

سعی کرده است با بررسی اقدامات انجام شده راهی را برای آینده روشن نماید.

۲. اهمیت و ضرورت پژوهش

اتخاذ سیاست های اجتماعی مؤثر، قبل از هر مکان، تأثیر خود را بر خانواده و اعضای آن می گذارد. خانواده ای سالم هزینه های کمتری را به جامعه تحمیل می کند و نقش اساسی و بی بدیلی در پیوند فرد و جامعه دارد. از یک طرف نقش خانواده در سلامت جامعه و تربیت فرهنگی و اجتماعی و از طرف دیگر تأثیر جامعه و سیاست گذاری های اجتماعی بر خانواده، رابطه ای متقابل بین این دو را ایجاد کرده است. همه آنچه گفته شد نشانگر آن است که بهبود و ارتقاء نقش خانواده و سلامت آن اندیشه های ژرفی را می طلبد.

با توجه به موارد ذکر شده در رابطه با اهمیت و ضرورت توجه به سیاست و رفاه خانواده در کشورها و همچنین عواملی چون اهمیت نهاد خانواده به عنوان بنیان حراست و حفاظت کننده در مقابل تهاجم فرهنگی و جنگ نرم به عنوان مهمترین ضرورت در ایران، پراکندگی و کمبود اطلاعات و پژوهش‌ها در این حوزه؛ پیچیدگی مفهوم رفاه؛ دشواری جدا کردن رفاه اجتماعی از دیگر ابعاد اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و با توجه به نیاز سیاست‌گذاران به اطلاع از جایگاه ایران در خصوص رفاه خانواده، ضرورت پرداختن به برنامه‌ها و نگرش موجود در کشور به خانواده و سیاست‌های رفاهی پی ریزی شده برای آن به منظور برنامه ریزی و تصمیم‌گیری در این حوزه مبرهن است. لذا، در این مقاله به بررسی و تحلیل سیاست‌های رفاه خانواده در ایران پس از انقلاب اسلامی ایران پرداخته شده است.

۳. ادبیات پژوهش

با توجه به اهمیت مفاهیم مرتبط با موضوع پژوهش در تبیین آن، در ادامه با توجه به منابع و بررسی‌های صورت گرفته مفاهیمی چون خانواده، جایگاه خانواده در اسلام، رفاه و سیاست خانواده، نظریه‌های رفاهی و انواع نظام‌های رفاهی به عنوان چارچوب نظری این بررسی آورده می‌شود.

در خصوص خانواده لازم به اذعان است که هر چند در همه جوامع با خانواده روبه‌رو هستیم و به عبارتی جامعه بدون خانواده ممکن نیست، ولی در میان صاحب‌نظران در تعریف این مفهوم اجماع وجود ندارد. به عبارت دیگر، وقتی سخن از خانواده می‌شود با تعابیر و مصادیق متعددی روبه‌رو می‌شویم. آنچه مهم است این است که بدانیم روند تغییرات اجتماعی در کشورهای مختلف، شکل خانواده را با تغییرات زیادی روبرو کرده است و به همین دلیل تعریف خانواده نیز دستخوش تحول گردیده است (آزادارمکی، ۱۳۸۶).

می‌توان عنوان کرد که خانواده عبارت است از یک گروه نسبتاً با دوام که به وسیله اجداد، ازدواج یا توافق به هم بستگی پیدا کرده و با هم زندگی می‌کنند، واحدی اقتصادی تشکیل می‌دهند و از فرزندان خردسال خود مراقبت و نگهداری می‌کنند (رابرتسون، ۱۳۷۷: ۳۱۳).

در ویرایش بیستم (آخرین ویرایش) دایره‌المعارف مددکاری اجتماعی (۲۰۰۸) در تعریف خانواده آمده است که: تقریباً در تمام جوامع خانواده را به عنوان واحد اصلی و اولیه‌ی هماهنگ و تعدیل‌کننده زاد و ولد و توزیع مجدد اهداف، در زمینه اجتماعی بزرگتر تولید و مبادله می‌دانند. که این واحد نسبت به تغییرات سریع اقتصادی در محیطی که در آن زندگی می‌کند، آسیب‌پذیر است.

برای پرداختن به مقوله رفاه خانواده باید بخاطر داشته باشیم که در اکثر جوامع صنعتی خانواده کارکردهای خود را از دست داده است. نقش‌های آموزشی خانواده به مراکز آموزشی، فعالیت سیاسی به احزاب و فعالیت مذهبی نیز به مراکز مربوطه سپرده شده است. نقش‌های سنتی زنان از قبیل مراقبت و خانه‌داری به دیگر نهادها سپرده شده و فروشگاه‌های بزرگ تأمین مواد غذایی خانواده را به کلی بر عهده گرفته‌اند. حتی سرگرمی‌ها و وقت

های آزاد خانواده را نیز وسایل ارتباط جمعی و موسسات پر می کنند. حمایت روانی حل مشکلات نیز به عهده افراد متخصص و نهاد مراکز و بیمارستانها سپرده شده است (آزاد ارمکی و بهار، ۱۳۷۷: ۱۹۴-۱۹۳).

اما نگاه اسلام به خانواده مساله دیگری است که در چارچوب مفهومی این بحث باید به آن اشاره شود. در قرآن کریم درباره ازدواج و تشکیل خانواده و نحوه زندگی و برخورد اعضای خانواده با هم دستوراتی داده شده که اهمیت تشکیل خانواده و ضرورت سالم بودن آن را در اسلام می‌رساند. مانند سوره نور آیه ۳۲ که می‌فرماید: «مردان بی زن و زنان بی شوهر و کینزان و بندگان خود را به نکاح یکدیگر درآورید که اگر مرد و زنی فقیر و تهی دست باشند، خداوند به لطف خود آنان را بی نیاز خواهد کرد زیرا خدا به احوال بندگان خود آگاه و رحمتش واسع و نامتناهی است.»

روایات بسیار زیادی نیز در مورد ازدواج و تشکیل خانواده وجود دارد همان‌گونه که حضرت محمد(ص) می‌فرمایند: «هیچ بنیانی در اسلام محبوب تر از ازدواج در نزد خداوند نیست». امام صادق نیز می‌فرمایند که رسول خدا فرموده هر کس ازدواج کند، نصف دینش را حفظ نموده است (اسعدی، ۱۳۸۷: ۱۱۱-۱۱۵).

مفهوم دیگری که در این مقوله باید به آن پرداخته شود رفاه است. در رابطه با رفاه و رفاه اجتماعی تعاریف متعددی آورده شده که در ذیل بعضی از آنها ذکر شده است. همچنین این نکته لازم به ذکر است که مفهوم رفاه با بسیاری از مفاهیم دیگر در ارتباط تنگاتنگ است. هم‌چنین این مفهوم در ارتباط با مسائل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، تعاریف مختلفی به خود می‌گیرد.

می‌توان عنوان کرد که رفاه یک ارزش سیاسی بسیار پیچیده است، اگرچه ممکن است در این مورد اتفاق نظر وجود داشته باشد که رفاه مفهومی است که توصیف کننده بهزیستی، تأمین زندگی و فقرزدایی است. در واقع باید پذیرفت، پرداختن به مفهوم بهزیستی، آسایش و سایر عبارات متداول در فلسفه رفاه خالی از بحث و مناظره نخواهد بود. به نظر می‌رسد که ویژگی بحث‌های مربوط به فلسفه رفاه، وجود مناظرات و بحث‌های شدید پیرامون نیازها و خواسته‌ها و تمایلات افراد می‌باشد (باری، ۱۳۸۰: ۲۱ و ۱۳).

در نهایت تعریف بلیک مور از واژه رفاه به این شرح است: «یک تعریف جامع از رفاه شاید هم شامل مؤلفه‌های عینی بهزیستی نظیر رفاه مادی^۱ و بهداشتی باشد و هم مواردی نظیر فرصت‌ها و استقلال^۲ را در برگیرد» (بلیک مور، ۱۳۸۵: ۴۴۱).

در تعریف مفهوم سیاست اجتماعی نیز می‌توان عنوان کرد که به مجموعه اصولی گفته می‌شود که موجب سوق یافتن شرایط به سوی موقعیت مناسب به منظور موثر واقع شدن قوانین و احکام می‌شود (تیتموس، ۱۹۹۶ به نقل از کامکار، ۱۳۸۲: ۱۷).

1. Well-being
2. autonomy

لذا سیاست خانواده مجموعه راه‌کارهایی است که برای رفاه و بهزیستی خانواده اندیشیده و به کار گرفته می‌شود. در دانشنامه بریتانیکا (پینکر، ۲۰۱۴) تعریف زیر برای رفاه خانواده آورده شده است:

به صورت معمول فلاسفه اجتماعی و متخصصانی که با افراد کار می‌کنند، زندگی خانوادگی را بستری ایده آل برای ارتقاء رفاه اجتماعی می‌دانند. برنامه‌های رفاه خانواده به دنبال حفظ و قدرت بخشیدن واحد خانواده از طریق یاری‌رسانی اقتصادی (در مواقعی که در دسترس است) و یاری‌رسانی به افراد از طریق خدمات مختلف و متنوع است.

در تعریفی دیگر، سیاست خانواده، سیاستی خوانده می‌شود که هدف آن حفاظت، ارتقاء و قدرت بخشیدن به خانواده‌ها از طریق رسیدگی به یکی یا بیشتر از یکی از پنج کارکرد اجرایی صریح خانواده است: ۱- شکل و ساخت خانواده^۱ - ۲- حمایت شرکاء زندگی^۲ - ۳- حمایت اقتصادی^۳ - ۴- تربیت فرزندان^۴ - ۵- مراقبت (بوگنشیندر، ۲۰۱۴).

در کنار این تعریف که به کارکردهای صریح خانواده می‌پردازد، بوگنشیندر^۳ (۲۰۰۶) تصریح می‌کند که در بیانی ضمنی، رویکرد خانواده محوری در سیاست‌گذاری، نشان‌دهنده نقش قابل توجه‌ای است که خانواده می‌تواند در ابعاد و موضوعات مختلف و گسترده سیاسی ایفا کند. خانواده محوری در سیاست‌گذاری، نتایج هر قانون یا سیاست را بدون در نظر گرفتن این موضوع که آیا به صورت صریح و مستقیم، خانواده را هدف قرار داده است یا نه، برای بررسی اثرات آن سیاست‌گذاری‌ها بر رفاه خانواده تحلیل و آنالیز می‌کند.

در واقع در مورد سیاست خانواده معتقدند، رابطه بین زندگی خانوادگی و سیاست‌های اجتماعی توسط دولت‌ها تنظیم می‌شود و آنها به شکل مستقیم یا از طریق نهادهای گوناگون اجتماعی بر زندگی خانوادگی تأثیر می‌گذارند. این نوع اقدامات را می‌توان مداخله دولت در جهت حفظ و ارتقاء سطح روابط خانوادگی نامید. از نظر مفسرین، سیاست‌ها و اقدامات دولت‌ها می‌تواند باعث گسترش تقاضای افراد برای تشکیل خانواده شود و حتی دیدگاه‌های افراد در مورد خانواده را به گونه‌ای مثبت تغییر دهد. برخی نیز با نگاهی منفی به این اقدامات می‌نگرند و معتقدند دولت‌ها تنها سعی در ارائه خدمات رفاهی برای خانواده‌ها دارند و این به معنی آن است که آنها به خانواده نگاهی اقتصادی دارند و به بسیاری از دیگر ابعاد خانواده توجه کافی به عمل نمی‌آورند (ریبیز مک کارتی و ادواردز، ۱۳۹۰: ۳۳۵).

در مورد رفاه نظریه‌های متعددی وجود دارد و دسته‌بندی‌های موجود از نظریه‌های رفاهی بسیار متعدد و متنوع است، بعضی این دسته‌بندی را بر اساس میزان قدرت دولت، به چپ و راست تقسیم می‌کنند، برخی به دسته‌بندی‌های نظام‌های رفاهی کشورهای مختلف معتقدند و بعضی دسته‌بندی‌های دیگری را مانند نظریه تطبیقی، نظریه نظام و پست‌مدرن مطرح می‌کنند و برخی نظریه را برحسب صاحب نظر آن می‌شناسند و بالاخره بعضی

1. Family formation
2. Partnership support
3. Bogenschneider

دسته‌بندی نظریه‌ها را به کلاسیک و جدید تقسیم‌بندی می‌کنند. همانطور که اشاره شد، یکی از مهم‌ترین دسته‌بندی‌های موجود، که برای این تحقیق نیز به کار گرفته شده است تقسیم‌بندی اسپینگ اندرسون است.

همانطور که گفته شد، در مقایسه تطبیقی کشورها، آن‌ها از نظر رویکردی که به رفاه دارند دسته‌بندی شده‌اند. نسل اول مطالعات تطبیقی بر این فرض استوار بود که میزان هزینه اجتماعی، منعکس‌کننده تعهد دولت نسبت به مسئله رفاه است. هنگامی که کشورها برحسب سطح هزینه اجتماعی خود طبقه‌بندی شدند، به‌طور تلویحی این‌گونه استنتاج گردید که سطح هزینه بالاتر منجر به امنیت اجتماعی فراگیرتر می‌شود. در نسل دوم مطالعات تطبیقی، مرکز توجه به ماهیت دولت رفاهی معطوف شد. این مطالعات بجای توجه به هزینه‌ها، توجه خود را به ابزار و وسایلی که مولد رفاه است، معطوف داشته‌اند. در واقع دولت رفاهی بر مبنای عواملی چون سطح مزایا، معیارهای حائز شرایط شدن، ماهیت عمومی یا محدود سیاست اجتماعی، برابری جنس‌ها، تعهد به اشتغال کامل و غیره، طبقه‌بندی شده‌اند. نسل سوم مطالعات دولت رفاهی تدریجاً به این نتیجه رسیده است که ارزش واقعی دولت رفاهی وابسته به نتایج آن است. توجه اصلی آن معطوف به نتایجی است که می‌تواند از سطوح معین هزینه و قوانین مناسب حاصل شود. به‌طور خلاصه، این مطالعات ارائه‌کننده تصویر کاملتری از نحوه عملکرد دولت رفاهی است (اسپینگ اندرسون ۱۹۹۰ به نقل از ماکینن، ۱۳۷۹).

اما چارچوب نظری که باید به آن نگاه اجمالی شود رویکرد سیاست‌گذاری دولت‌ها به رفاه خانواده است که در اینجا نظریه اسپینگ اندرسون به عنوان نظریه‌ای که برای اولین بار رژیم‌های رفاهی را مطرح کرد، آورده شده است.

همانطور که مطرح شد، راستای حفاظت و حمایت از خانواده، سیاست‌های رفاه خانواده‌ای که دولت بر می‌گزیند، بسیار مهم است و نوع دولت را در بین رژیم‌های رفاهی مشخص می‌گرداند. اما کشورها از نظر برخوردار بودن از سیاست‌ها و خط‌مشی‌های روشن در زمینه خانواده وضعیت یکسانی ندارند. در بسیاری کشورها، در حالی که در زمینه آموزش، بهداشت، تأمین اجتماعی، اشتغال، مالیات، مهاجرت و حقوق شهروندی قوانین و سیاست‌های روشنی وجود دارد، در مورد خانواده، وضعیت این‌گونه نیست. این تفاوت ناشی از این است که همانطور که مطرح شد، هنوز به خوبی نمی‌توان مشخص نمود دولت‌ها در چه زمینه‌ای حق دخالت در امور خانواده را دارند و در چه زمینه‌هایی مجاز به چنین دخالت‌هایی نیستند.

مدل سه وجهی اسپینگ اندرسون گونه‌شناسی خانواده را در کشورهای غربی به خوبی نشان می‌دهد. طبق این مدل، در نظام‌های سیاسی لیبرال، رابطه بین خانواده و دولت این‌گونه تعریف شده است که دولت در هیچ زمینه‌ای در امور خانواده دخالت نکند، تنها استثناء در این مورد دخالت‌های محدود اما حساب شده و هدفمند در زمانی است که خانواده با مشکل جدی روبرو شود و خود مایل به حمایت از سوی دولت باشد. در مورد خانواده این تصور وجود دارد که در نهایت روابط خانوادگی بدون دخالت دولت به شرایط مطلوب خود خواهد رسید (ربینز مک‌کارتی و ادواردز، ۱۳۹۰؛ سیکینز، ۲۰۰۵؛ اسکراجز و آلن، ۲۰۰۶).

در مدل اسپینگ‌اندلسون، دولت‌های محافظه‌کار سعی در پشتیبانی از نقش نان‌آور بودن مردان و خانه‌دار بودن زنان در خانواده را دارند و به گونه‌ای تلاش می‌کنند که در جهت تقویت الزامات و تعهدات متقابل اعضای خانواده نسبت به یکدیگر اقداماتی انجام دهند. در این نظام اقدامات دولت‌ها در جهت کاهش خطرات فروپاشی زندگی خانوادگی است (ربینز مک‌کارتی و ادواردز، ۱۳۹۰؛ سیکینز، ۲۰۰۵؛ اسکراجز و آلن، ۲۰۰۶).

در نظام‌های سیاسی مبتنی بر سوسیال دموکراسی، نقش دولت در حمایت از خانواده بسیار پر رنگ و همه‌جانبه است اما به جای حمایت از خانواده از اعضای خانواده به عنوان افرادی مستقل حمایت به عمل می‌آید. در واقع دولت خلأ نبودن پدر و مادر در خانه را پر می‌کند. مسئولیت نگهداری از بچه‌ها بین خانواده و دولت تقسیم می‌شود و هر دوی آن‌ها در این زمینه ملزم به انجام اقداماتی خاص و پذیرش مسئولیت‌هایی ویژه می‌شوند (ربینز مک‌کارتی و ادواردز، ۱۳۹۰).

۴. روش تحقیق

روش تحقیق بکار گرفته شده در این پژوهش با توجه به موضوع مورد مطالعه، روش اسنادی و مروری است. پژوهش اسنادی، پژوهش مبتنی بر شواهد برگرفته از مطالعه اسناد؛ مانند آرشیوها یا آمار رسمی است (مجدفر، ۱۳۸۲). در پژوهش پیش‌رو قوانین مرتبط داخلی و بین‌المللی مورد بررسی قرار گرفتند و برای استخراج برنامه‌های مربوط به رفاه خانواده پس از انقلاب جمهوری اسلامی ایران کلیه اسناد شامل متون برنامه، لوایح، اهداف و سیاست‌های برنامه‌ها و نظارت و ارزشیابی‌های آن مرور شدند. تعداد این اسناد ۳۰ عدد بود که در نهایت تعداد ۲۶ تا از آن‌ها برای تهیه این مقاله به طور مستقیم مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این اسناد تحلیل محتوای موضوعی و لغوی شدند و در همه فصول لغات خانواده، کودکان، جوانان مورد بررسی و جستجو قرار گرفت و اطلاعات مورد نیاز در جدول تحلیل، دسته‌بندی شدند. این اسناد از کتابخانه‌های سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، مجلس شورای اسلامی، سازمان بهزیستی، مرکز امور مشارکت ریاست جمهوری و سامانه مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی جمع‌آوری شده‌اند.

۵. یافته‌ها

نهاد خانواده در ایران در دوره‌های اخیر به لحاظ تغییرات توسعه‌ای و تکنولوژی دست‌خوش دگرگونی‌های زیادی شده است که این تغییرات به خصوص در مورد زنان و نقش و جایگاه اجتماعی آنان قابل توجه است. از همین رو، سیاست خانواده نیز با تغییرات قابل توجهی در طول زمان مواجه بوده است. شواهد و مدارکی که ممکن است در شناخت سیاست خانواده در ایران کمک‌دهنده باشد شامل قوانین مربوط به خانواده و زنان، دستورالعمل‌ها و آیین‌نامه‌ها و سیاست‌های تدوین شده توسط شورای عالی انقلاب فرهنگی و برنامه‌های توسعه پنج‌ساله کشور است. که در ادامه به این موارد پرداخته شده است.

خانواده در قوانین جمهوری اسلامی ایران

در مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر اهمیت خانواده در رشد و تکامل پاینده انسان و وظیفه حکومت در تامین امکانات مورد نیاز این نهاد تاکید شده است. در اصول متعددی از قانون اساسی نیز به موارد مرتبط با رفاه خانواده چون توجه به خانواده در سیاستگذاری ها؛ حقوق برابر زنان و مردان؛ حمایت از زنان و مادران؛ مبارزه با فقر و تامین نیازهای اساسی افراد و فراهم کردن زمینه اشتغال مناسب مردم اشاره شده است (اصول ۱۰، ۱۲، ۲۰، ۲۱، ۳۱ و ۴۳ قانون اساسی).

در قانون مدنی ایران قوانین متعددی چون ازدواج و طلاق، به صورت مستقیم یا غیرمستقیم به خانواده مربوط می‌شوند که بعضی از آنها در طول تاریخ ایران تغییرات زیادی را به خود دیده‌اند. برای نمونه با توجه به آمارهای روزافزون طلاق و تقاضای تبعی آن چون حضانت کودکان، نفقه، مهریه و غیره، قانونگذار در سال ۱۳۷۱ برای جلوگیری از بروز این امر با تصویب «قانون اصلاح مقررات مربوط به طلاق» ثبت طلاقیهای بدون گواهی صادره مبنی بر عدم امکان سازش از ناحیه محاکم را ممنوع نمود و اختیار زوجین نسبت به طلاق توافقی بدون مراجعه به دادگاه سلب شد (آرتیدار، ۱۳۸۶: ۴۱).

همچنین در سال ۱۳۷۵ با توجه به تراکم پرونده‌های خانوادگی و نیز حساسیت و ضرورت عدم تداخل آنها با موضوعات دیگر، و همچنین نیاز شدید به وجود محاکم خاصی برای رسیدگی به امور خانوادگی طرح دادگاه خانواده به تصویب رسید. به موجب این قانون صلاحیت این دادگاه رسیدگی به دعاوی چون نکاح دائم، نکاح موقت، طلاق، مهریه، فسخ نکاح، جهیزیه اجرت المثل و... می‌باشد (آرتیدار، ۱۳۸۶: ۴۲ و ۱۱۰).

در قوانین کیفری کشورمان نیز در قوانین متعدد، موارد مرتبط با خانواده به چشم می‌خورد که می‌توان به وظایف سازمان زندان‌ها برای کمک به خانواده زندانیان و مددکاری برای آنها، قانون استفاده ابزاری از جنس زن و افراد در مطبوعات، جرایم ضد عفت و اخلاق عمومی و ضد حقوق و تکالیف خانوادگی اشاره کرد.

علاوه بر موارد ذکر شده در قوانین دیگری چون قوانین استخدامی (همانند قانون خدمت نیمه وقت بانوان، هزینه عائله‌مندی برای زنان)، قوانین کار و امور اجتماعی (همانند قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی در حمایت از کودکان و زنان بی‌سرپرست، زنان خانه‌دار و توجه به شرایط اشتغال و تسهیلات رفاهی برای زنان و مادران؛ تأسیس صندوق پس‌انداز ازدواج؛ آئین نامه چتر ایمنی رفاه اجتماعی؛ قانون تسهیل ازدواج جوانان)، قوانین فرهنگی مصوب شورای فرهنگی اجتماعی زنان (قوانین علمی و آموزشی و اساسنامه‌های مراکز آموزشی برای بانوان)، مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی (چون اهداف و اصول تشکیل خانواده و سیاستهای تحکیم و تعالی آن، منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان، سیاست‌ها و راهبردهای ارتقای سلامت زنان، سیاست‌های ارتقاء مشارکت زنان در آموزش عالی) موضوع خانواده نمود پیدا کرده و مورد اشاره واقع شده است.

در رابطه با قوانین بین‌المللی در مورد خانواده که کشورمان به آن‌ها متعهد است می‌توان عنوان کرد که اکثر توافق‌نامه‌های بین‌المللی در خصوص الحاق ایران به کنوانسیون‌های رفع تبعیض و منع خرید و فروش زنان و برده؛ تساوی اجرت کارگران زن و مرد و محو بدترین اشکال کار کودک است. تنها توافق‌نامه در خصوص خانواده، موافقتنامه همکاری در زمینه فعالیت زنان و خانواده ایران و تونس است که در سال ۱۳۸۲ مصوب شده است که در بندهای آن همکاری ارگانهای فعال در زمینه زنان و خانواده و ایجاد بانک‌های اطلاعاتی، دوره‌های آموزشی و... گنجانده شده است (آرتیدار، ۱۳۸۶: ۵۴۶-۵۴۸).

۲-۵ رفاه خانواده در برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران

بررسی پنج برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پس از انقلاب جمهوری اسلامی ایران از ابعاد مختلفی چون اهداف و سیاست‌های مرتبط با موضوع خانواده، تخصیص فصل‌جداگانه به این موضوع، گروه‌های مخاطب رفاهی و سازمان‌های ارائه‌دهنده خدمات صورت گرفته که در قالب جداولی (جدول ۱ و ۲) خلاصه شده است.

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

جدول شماره ۱- مقایسه اهداف و سیاست های برنامه های توسعه

اهداف و سیاست های کلی و خط مشی های اساسی مرتبط ^۱	بازه اجرایی	برنامه توسعه
<p>اهداف :</p> <p>تلاش در جهت تأمین عدالت اجتماعی اسلامی تأمین حداقل نیازهای اساسی آحاد مردم.</p> <p>سیاست ها:</p> <p>تغییر سیستم سهمیه بندی کالاهای اساسی به نحوی که سوبسیدهای پرداخت شده در چارچوب نظام تأمین اجتماعی کشور به تدریج صرفاً متوجه افراد کم درآمد جامعه گردد.</p> <p>خط مشی ها:</p> <p>تلاش در جهت تأمین قسط اسلامی و عدالت اجتماعی تأمین حداقل نیازهای اساسی عامه مردم</p>	<p>۱۳۶۸- ۱۳۷۲</p>	<p>برنامه اول توسعه</p>

^۱. در این قسمت مواردی که با امور اجتماعی و با سیاست های رفاه خانواده نیز مرتبط اند، آورده شده است.

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

برنامه دوم توسعه	۱۳۷۳- ۱۳۷۷	<p>اهداف و چشم اندازها :</p> <p>تلاش در جهت تحقق عدالت اجتماعی از طریق :</p> <p>توسعه و بهبود کیفیت شرایط عمومی زندگی مردم تعمیم، گسترش و بهبود نظام تأمین اجتماعی عنایت به مناطق محروم و روستاها بالویت اشتغال، بهداشت و آموزش، تولید عمران. حمایت از ایثارگران و بسیجیان و رزمندگان و اقشار نیازمند و آسیب پذیر. تحت پوشش قرار دادن کلیه کودکان و نوجوانان لازم التعلیم و تقویت آموزش های عمومی. تأمین بهداشت عمومی و گسترش بیمه همگانی. جهت دادن کمک های انتقالی دولت {....} در راستای حمایت از اقشار آسیب پذیر و نیازمند و محرومیت زدایی. اتخاذ تصمیمات سازگار جهت محرومیت زدایی و رفع عدم تعادل های منطقه ای در برنامه های آمایش سرزمین</p>
------------------	---------------	---

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

برنامه سوم توسعه	۱۳۷۹- ۱۳۸۳	<p>اهداف:</p> <p>استقرار عدالت اجتماعی</p> <p>سیاست ها:</p> <p><u>امور اقتصادی</u></p> <p>تمرکز دادن همه فعالیت‌های مربوط به رشد و توسعه اقتصادی به سمت و سوی «عدالت اجتماعی» و کاهش فاصله میان درآمدهای طبقات، رفع محرومیت از قشرهای کم‌درآمد.</p> <p>ایجاد نظام جامع تأمین اجتماعی برای حمایت از حقوق محرومان و مستضعفان و مبارزه با فقر و حمایت از نهادهای عمومی و مؤسسات و خیریه‌های مردمی با رعایت ملاحظات دینی و انقلابی.</p> <p>تلاش برای مهار تورم و حفظ قدرت خرید گروه‌های متوسط و کم‌درآمد جامعه و کمک به سرمایه‌گذاری و ایجاد اشتغال برای آنان.</p> <p><u>امور اجتماعی، سیاسی، دفاعی و امنیتی</u></p> <p>اهتمام به موضوع «جوانان» ایجاد زمینه‌های مساعد برای پیشرفت {...} و تلاش برای رفع دغدغه‌هایی از قبیل ازدواج و آینده شغلی و علمی آن. تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و در صحنه‌های اجتماعی، و استیفای حقوق شرعی و قانونی بانوان در همه عرصه‌ها، ... اصلاح نظام اداری در جهت: افزایش تحرک و کارایی، بهبود خدمت‌رسانی به مردم، تأمین کرامت و معیشت کارکنان، آمایش سرزمین به عنوان چارچوب بلندمدت در برنامه‌ریزی‌ها مبتنی بر اصول ذیل:</p> <p>گسترش عدالت اجتماعی و تعادل‌های منطقه‌ای.</p> <p>توجه به توسعه متکی بر منابع داخلی و رفع محرومیت خصوصاً در مناطق روستایی کشور.</p>
------------------	---------------	---

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

برنامه چهارم توسعه	-۱۳۸۴ ۱۳۸۸	<p>سیاست‌ها (با توجه به سند چشم‌انداز بیست ساله):</p> <p><u>امور اجتماعی، سیاسی، دفاعی و امنیتی</u></p> <p>تلاش در جهت تحقق عدالت اجتماعی و ایجاد فرصت‌های برابر و ارتقاء سطح شاخص‌هایی از قبیل آموزش، سلامت و ایجاد نظام جامع تأمین اجتماعی برای حمایت از حقوق محرومان و مستضعفان و مبارزه با فقر و حمایت از نهادهای عمومی و موسسات و خیریه‌ها.....</p> <p>تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و در صحنه‌های اجتماعی و استیفای حقوق شرعی و قانونی بانوان در همه عرصه‌ها و ... تقویت هویت ملی جوانان متناسب با آرمان‌های انقلاب اسلامی.</p> <p>فراهم کردن محیط رشد فکری و علمی و تلاش در جهت رفع دغدغه‌های شغلی، ازدواج، مسکن و آسیب‌های اجتماعی آنان توجه به مقتضیات دوره جوانی و نیازها و توانایی‌های آنان.</p> <p>اصلاح نظام اداری و قضایی در جهت: افزایش تحرک و کارایی، بهبود خدمت‌رسانی به مردم، تأمین کرامت و معیشت کارکنان و</p>
--------------------	---------------	---

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

آمایش سرزمینی مبتنی بر اصول ذیل
گسترش عدالت اجتماعی و تعادل‌های منطقه‌ای.
رفع محرومیت‌ها خصوصاً در مناطق روستایی کشور.
امور اقتصادی

تحقق رشد اقتصادی پیوسته، باثبات و پرشتاب متناسب با اهداف چشم انداز.
ایجاد اشتغال مولد و کاهش نرخ بیکاری.

مهار تورم و افزایش قدرت خرید گروه‌های کم‌درآمد و محروم و مستضعف و کاهش فاصله بین دهک‌های بالا و پایین درآمدی جامعه و ..
حمایت از تأمین مسکن گروه‌های کم‌درآمد و نیازمند.
توسعه روستاها.

ارتقا سطح درآمد و زندگی روستاییان و کشاورزان و رفع فقر، با تقویت زیرساخت‌های مناسب تولید و تنوع بخشی و گسترش فعالیت‌های مکمل به
ویژه صنایع تبدیلی و کوچک و خدمات نوین، با تاکید بر اصلاح نظام قیمت گذاری محصولات.

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

سیاستها (با توجه به سند چشم‌انداز بیست ساله):

۱۳۹۰-
۱۳۹۴

امور علمی و فناوری

تحول در نظام آموزش و پرورش با هدف ارتقاء کیفی آن {..} در سه حوزه دانش، مهارت و تربیت و نیز افزایش سلامت روحی و جسمی دانش‌آموزان.

امور اجتماعی

تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و در صحنه‌های اجتماعی و استیفای حقوق شرعی و قانونی بانوان در همه عرصه‌ها و ..
تقویت هویت ملی جوانان متناسب با آرمانهای انقلاب اسلامی، فراهم کردن محیط رشد فکری و علمی و تلاش در جهت رفع دغدغه‌های شغلی، ازدواج، مسکن و آسیبهای اجتماعی آنان، توجه به مقتضیات دوره جوانی و نیازها و تواناییهای آنان.

امور اقتصادی

گسترش عدالت اجتماعی با:

تنظیم همه فعالیت‌های مربوط به رشد و توسعه اقتصادی بر پایه عدالت اجتماعی و کاهش فاصله میان درآمدهای طبقات و رفع محرومیت...
اقدامات لازم برای جبران عقب ماندگی‌های حاصل از دورانهای تاریخی گذشته با تأکید بر مواردی چون:
کاهش فاصله دو دهک بالا و پایین درآمدی جامعه به طوری که ضریب جینی به حداکثر ۰/۳۵ در پایان برنامه برسد.
انجام اقدامات ضروری برای رساندن نرخ بیکاری در کشور به ۷ درصد.

برنامه پنجم توسعه

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۴

<p>تأمین بیمه فراگیر و کارآمد و گسترش کمی و کیفی نظام تأمین اجتماعی و خدمات بیمه درمانی - توسعه نظام‌های پیشگیری از آسیب‌های فردی و اجتماعی - حمایت از اقشار محروم و زنان سرپرست خانوار - توسعه بخش تعاون با هدف توانمندسازی اقشار متوسط و کم‌درآمد جامعه به نحوی که تا پایان برنامه پنجم سهم تعاون به ۲۵ درصد</p>	
--	--

^۱ مواردی که در متن برنامه به صورت مشخص مورد اشاره قرار گرفته اند

^۲ گروه‌هایی که در متن برنامه به صورت مستقیم مورد اشاره قرار گرفته اند

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۴

جدول شماره ۲- مقایسه موارد مربوط به رفاه اجتماعی و رفاه خانواده در برنامه های توسعه

برنامه توسعه	فصل جداگانه امور اجتماعی	زیرمجموعه های فصل امور اجتماعی	تخصیص فصل جداگانه بودجه به رفاه خانواده	مخاطبان خدمات رفاه خانواده ^۲	سازمان ها و نهادهای مجری و ارائه دهنده خدمات ^۱
برنامه اول توسعه	ندارد	ندارد	ندارد	عموم مردم - ساکنان مناطق محروم - روستائیان - عشایر - گروههای آسیب پذیر - زنان (مادران ، زنان و مادران واقع در مقاطع سنی بالقوه باروری) - کودکان (دختران لازم‌التعلیم، کودکان لازم‌التعلیم، کودکان استثنایی) - زندانیان تازه آزاد شده - خانواده های زندانیان - جانبازان - رزمندگان - آزادگان - فرزندان خانواده‌های شهداء، مفقودین، اسراء، جانبازان و رزمندگان - اقشار مولد - جوان - کارکنان دولت	قوه قضائیه - وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی
برنامه دوم توسعه	ندارد	ندارد	ندارد	عموم مردم - خانواده هائی که سرپرست آنها از کار افتاده - خانواده های نیازمند زندانیان - مناطق محروم و روستاها - اقشار نیازمند و کم درآمد - معلولین - جوانان (متاهل ، مجرد ، سرباز) - کودکان و نوجوانان (دانش آموزان دختر، کودکان لازم‌التعلیم ، دانش آموزان، کودکان بی سرپرست) - بانوان (زنان	صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران - بیمارستانها، درمانگاهها و مراکز بهداشتی - وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

	<p>بی سرپرست) - بی سوادان کمتر از ۴۰ سال - بازنشستگان - موظفین - آزادگان - بسیجیان - رزمندگان - جانبازان - ایثارگران - خانواده شاهد - فرزندان شاهد - والدین شاهد</p>				
--	--	--	--	--	--

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

<p>برنامه سوم توسعه</p>	<p>دارد</p> <p>عنوان :</p> <p>فصل نظام تأمین اجتماعی و یارانه ها</p>	<p>ندارد</p>	<p>ندارد</p>	<p>عموم مردم - بیماران روانی مزمن - معلولین - سالمندان - بازنشستگان - ازکارافتادگان - بازماندگان - افراد فاقد شغل - اقشار و گروه‌های محروم و نیازمند جامعه - نیازمندی که توان کار و فعالیت ندارند - خانوارهای کم درآمد - متقاضیان مسکن - اقشار آسیب‌پذیر - افرادی که نیاز به سرپرستی و یا نگهداری دارند - روستاییان و ساکنین مناطق کمتر توسعه یافته - تمامی پرسنل نیروی انتظامی - مأمورین اجرائی و عملیاتی نیروی انتظامی - دانش‌آموزان (دانش‌آموزان در مدارس شبانه‌روزی، دانش‌آموزان مناطق محروم و روستاها) جوانان (دانش‌جویان، عموم دانش‌جویان، دانش‌جویان نیازمند، دانش‌جویان تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) و سازمان بهزیستی، فرزندان جانبازان بیست و پنج درصد) (% 25 به بالا ، فرزندان شاهد و فرزندان آزادگان) - زنان (زنان خودسرپرست، زنان بی سرپرست مناطق توسعه نیافته یا کمتر توسعه یافته و گروه‌های محروم جامعه) - ایثارگران (خانواده</p>	<p>صندوق‌های رفاه دانشجویان - صندوق‌های بازنشستگی - آسایشگاه‌های جانبازان - نیروی مقاومت بسیج - شورای اقتصاد - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران - مرکز امور مشارکت زنان ریاست جمهوری - کمیته امداد امام خمینی - سازمان بهزیستی - کل کشور - سازمان‌های بیمه‌ای - سازمان تربیت بدنی - سازمان ملی جوانان - سازمان امور اداری و استخدامی کشور - سازمان برنامه و بودجه - سازمان صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران - دانشگاه آزاد اسلامی - وزارتخانه علوم، تحقیقات و فناوری - دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی - وزارت امور اقتصادی و دارایی - وزارت</p>
-------------------------	--	--------------	--------------	--	--

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

بهداشت، درمان و آموزش پزشکی - وزارت آموزش و پرورش - وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی - وزارت مسکن و شهرسازی - قوه قضائیه	معظم شهدا، مفقودین و و خانواده آنها، اسراء و و خانواده آنها، آزادگان و خانواده آنها، جانبازان و خانواده آنها)				
--	---	--	--	--	--

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

<p style="writing-mode: vertical-rl; text-orientation: mixed; text-align: center;">برنامه چهارم توسعه</p>	<p>تحت این عنوان ندارد ولی در بخش سوم) توسعه سلامت، امنیت انسانی و عدالت اجتماعی) به امور اجتماعی پرداخته شده است</p>	<p>دارد تحت عناوین: -ارتقاء سلامت و بهبود کیفیت زندگی -ارتقاء امنیت انسانی و عدالت اجتماعی</p>	<p>ندارد</p>	<p>عموم مردم و خانواده‌ها-روستائیان- عشایر- کارگران-کارمندان -افراد جویای کار-سالمنندان- جوانان-دانشجویان -فارغ‌التحصیلان- معلولین(بیماران روانی مزمن)-افراد و گروههای در معرض آسیب های اجتماعی-آسیب‌دیدگان اجتماعی(معتادان)-افراد و خانواده‌های بی‌سرپرست- فقرا ، اقشار کم‌درآمد و نیازمند(جمعیت زیر خط فقر مطلق، جمعیت بین خط فقر مطلق و خط فقر نسبی، جمعیت‌های سه دهک پائین درآمدی)- زنان(زنان سرپرست خانوار،زنان خودسرپرست،زنان سرپرست خانواده تحت پوشش دستگاههای حمایتی)- کودکان(دانش‌آموزان،کودکان یتیم و بی‌سرپرست)-ایشان‌گران(خانواده معظم شهدا، جانبازان و خانواده آنان، آزادگان و خانواده آنان</p>	<p>بنگاه‌های اقتصادی-دستگاهها و نهادهای متولی نظام تأمین اجتماعی-نهادهای غیردولتی و مؤسسات خیریه(تشکل‌ها، انجمن‌ها و گروههای خیر مسکن‌ساز)-صندوق قرض‌الحسنه توسعه اشتغال روستائی - صندوق اشتغال نیازمندان</p>

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

برنامه پنجم توسعه	<p>دارد</p> <p>عنوان :</p> <p>فصل اجتماعی</p>	<p>دارد</p> <p>تحت عناوین:</p> <p>- بیمه‌های اجتماعی</p> <p>- سلامت</p> <p>- بیمه سلامت</p> <p>- حمایتی و توانمندسازی</p> <p>- سرمایه اجتماعی، جوانان و خانواده</p> <p>- ایثارگران</p>	<p>ندارد</p>	<p>روستاییان - ساکنان حاشیه شهرها - عشایر - کارگران - کارمندان - بازنشستگان - موظفین - خانوارهای کارکنان کشوری و لشکری شاغل و بازنشسته - اتباع خارجی مقیم کشور - جوانان - بیماران خاص و صعب‌العلاج - معلولان - مصدومین حوادث و سوانح رانندگی - اقشار نیازمند - افراد بی‌سرپرست - افراد تحت پوشش سازمانها و نهادهای حمایتی - خانواده‌هایی را که سرپرست آنها تحت پوشش هیچ‌گونه بیمه‌ای نیست - کودکان (والدین کودکان با نیازهای خاص، کودکان با نیازهای خاص) - زنان (زنان سرپرست خانوار) - ایثارگران (پدر، مادر، همسر و فرزندان شهداء؛ جانبازان و افراد تحت تکفل آنان، آزادگان و افراد تحت تکفل آنان)</p>	<p>نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران - قوه قضائیه - سازمان بهزیستی کشور - شهرداری - وزارت کشور - شورای عالی استانها - مرکز امور زنان و خانواده ریاست جمهوری - وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی - کلیه ارائه‌کنندگان خدمات بهداشتی و درمانی - وزارت کار و امور اجتماعی - صندوق تأمین اجتماعی و صندوق بازنشستگی - وزارت امور اقتصادی و دارایی، بازرگانی - وزارت صنایع و معادن - بنیاد شهید و امور ایثارگران - سازمانها و نهادهای حمایتی - دانشگاهها و مراکز و مؤسسات آموزشی و پژوهشی - وزارت علوم، تحقیقات و فناوری - ستاد کل نیروهای مسلح - وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح - بنیاد شهید و امور ایثارگران - وزارت مسکن و شهرسازی - وزارت آموزش و پرورش - جمعیت هلال احمر جمهوری اسلامی ایران - سازمان ملی جوانان</p>

همانطور که در جداول ۱ و ۲ مشخص است، در رابطه برنامه های توسعه بعد از انقلاب، می توان عنوان کرد که برنامه اول رویکردی آسیب‌نگر به تأمین رفاه دارد. در این برنامه نگرشی شبیه به استحقاق‌سنجی البته با اولویت تشخیص سیاست‌گذاران دنبال شده است و مشکلات پس از جنگ باعث شده که توجه عمدتاً معطوف به خانواده‌های شهدا و جانبازان و پس از به خانواده‌های مهاجرین و خانواده‌های نیازمندان باشد (برنامه اول توسعه، ۱۳۶۱). در برنامه دوم توسعه بعد از انقلاب نیز خانواده‌های نیازمند، بی‌سرپرست و معلولین مورد توجه قرار دارند (برنامه دوم توسعه، ۱۳۷۲). اگر چه در برنامه سوم پیشرفت‌های رفاهی زیادی در مورد خانواده صورت گرفته ولی در این برنامه نیز هیچ بخشی تحت عنوان رفاه وجود ندارد و بهزیستی هم در زیر مجموعه بهداشت و درمان واقع شده است. رویکرد قالب در این دوره رویکردی بیمارنگر و آسیب‌محور به خدمات رفاهی و نیازمندان رفاه است (برنامه سوم توسعه، ۱۳۷۸). در برنامه چهارم توسعه نیز خانواده‌های کم‌درآمد، کاهش فقر و حمایت از خانواده‌های آسیب‌دیده بیشتر مدنظر بوده است. در زمان برنامه چهارم وزارت رفاه تشکل یافته‌تر شد و مسئول امور رفاهی شد و به اقدامات مددکاری و اجتماع محور در این برنامه توجه خاصی شده است (برنامه چهارم توسعه، ۱۳۸۳). برنامه پنجم نیز توانمندسازی افراد و گروه‌های نیازمند به ویژه زنان سرپرست خانوار و معلولان نیازمند را با تأکید بر برنامه‌های اجتماع محور و خانواده محور مد نظر قرار داده است. سطح‌بندی خدمات حمایتی و بیمه‌های زنان سرپرست خانوار از دیگر مواردی بوده که در این برنامه گنجانده شده است (برنامه پنجم توسعه، ۱۳۸۹).

۶. بحث و نتیجه‌گیری

برنامه‌های مرتبط با خانواده که در حال حاضر در کشورمان در دست تدوین و اجرا است، شامل این موارد است: سند امنیت زنان و کودکان در روابط اجتماعی، منشور حقوق شهروندی، اجرای برنامه تنظیم خانواده، برنامه ملی سلامت کودک، حمایت و بهبود تغذیه با شیر مادر، برنامه مشاوره ژنتیک قبل از ازدواج و بارداری، ارتقای سطح بهداشت روان، تقویت بنیان خانواده با ایجاد مراکز مداخله در خانواده به منظور کاهش طلاق، ارتقاء مهارت‌های زندگی، توانمندسازی افراد و گروه‌های در معرض آسیب، طرح جامع کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی و بازتوانی آسیب دیدگان اجتماعی، توانمندسازی زنان خودسرپرست و سرپرست خانوار، توان‌بخشی گروه‌های خاص و

همچنین نهادهایی که در ایران مسئولیت خانواده را بر دوش گرفته‌اند عبارتند از: مرکز امور زنان و خانواده ریاست جمهوری؛ دفتر امور زنان و خانواده سازمان بهزیستی؛ دفتر زنان و خانواده (یا زنان) وزارتخانه‌ها؛ کمیته امداد و سازمان‌های مردم‌نهاد.

با توجه به موارد تحلیل شده می توان عنوان کرد که عدم وجود رویکردی کل‌نگر به خانواده در سیاست‌های رفاه خانواده‌ای اکثر قریب به اتفاق کشورها مشاهده می‌شود و اکثریت کشورها نگرشی بیمارمحور و آسیب‌محور به خانواده دارند و سیاست‌های آنها برای کمک به خانواده‌های نیازمند و مسئله‌دار وضع شده است. به نظر می‌رسد در ایران نیز رویکردی سلامت‌نگر به سیاست رفاه خانواده وجود ندارد. در ایران رفاه خانواده خدمات پایه‌ای را ارائه می‌دهد. یعنی خدمات بر اساس صلاحدید دولت و در حد نیازهای اساسی و تنها به خانواده‌هایی که دچار مشکل گردیده‌اند، ارائه می‌شود. در واقع سیاست خانواده در ایران فراگیر نمی‌باشد و رویکرد قالب در سیاست‌گذاری‌ها و

برنامه‌ریزی‌های رفاهی برای خانواده در دستگاه‌های متولی شبیه به الگوهای استحقاق‌سنجی و یا استطاعت‌سنجی است. البته با تشخیص «استحقاق» توسط «سیاست‌گذار».

علی‌رغم اینکه نگرش کل‌نگر به خانواده هویت می‌بخشد، اجزا را در درون این سیستم منسجم می‌نماید و باعث حمایت و حفاظت این نهاد در مقابل خطرات می‌گردد، در ایران خانواده به عنوان یک‌کل در نظر گرفته نمی‌شود و کارکردهای مختلف آموزشی، تربیتی، اقتصادی و اجتماعی و... آن نادیده انگاشته شده است.

ایران هم مانند بعضی کشورهای، سیاست خانواده‌ضمنی دارد. اما سیاست سلامت و اشتغال صریح دارد. همچنین باید اذعان داشت که بسیاری از سیاست‌ها مانند سیاست‌های مسکن، آموزش، بهداشت و سلامت و... با سیاست‌های مربوط به خانواده هم‌پوشانی دارد و در ارتباط نزدیک است. در واقع همه برنامه‌هایی که در مورد رفاه تدوین می‌شود، به نوعی با خانواده و اعضای آن در ارتباط می‌باشد. از این رو، لازم است که سیاست خانواده در ایران بطور اخص تعریف و تعیین شود.

همچنین ایران مانند کشورهای لیبرال نیست که همجنس‌گرایی یا آزاد گذاشتن نام خانوادگی بر فرزندان را در سیاست‌ها داشته باشد و مانند کشورهای سوسیال دموکرات هم نیست که حمایت‌های بالایی از نظر هزینه و کمک‌های مالی به خانواده داشته باشد. در ایران دولت از طریق تامین مزایای شغلی محدود در خانواده دخالت می‌کند و همچنین مداخله دولت برای ارائه یارانه زمانه صورت می‌گیرد که خانواده در ارائه خدمت به اعضایش به طور کامل قادر نباشد. در ایران بر نقش سنتی خانواده تاکید می‌شود و مدل "مردان‌آور" مورد توجه قرار می‌گیرد. این ویژگی‌ها در بعضی از کشورهای محافظه‌کار دیده می‌شود.

در نهایت می‌توان عنوان کرد که اگر چه در ایران نگرشی سنتی برای حفظ نهاد خانواده وجود دارد اما حمایت‌های دولتی از این نهاد، در حد کافی نیست و به نظر می‌رسد که در اندیشه کلی سیاست‌مداران در کشور ایران، حمایت از خانواده در تلاش برای حفظ نقش زن و مرد در سیاست‌گذاری‌هایی چون، عدم مداخله در خانواده، حمایت محدود از زنان سرپرست خانوار، تدوین برخی سیاست‌های حمایتی شغلی برای زنان و مواردی مانند آن خلاصه شده است. در واقع در حال حاضر در ایران، حمایت‌های قانونی لازم برای مداخله در مشکلات و بحران‌های خانواده وجود ندارد، حمایت‌های اقتصادی خاصی در جهت حفظ و بقای خانواده صورت نمی‌پذیرد و در مجموع خدمات و قوانین در این ارتباط بسیار اندک است و پاسخگوی نیازهای روز افزون خانواده نیست؛ و این در حالی است که سازمان خاصی هم متولی سیاست‌گذاری و اجرا برای رفاه خانواده نمی‌باشد و سازمان‌های مردم‌نهاد فعال نیز در این عرصه نیز بسیار اندک می‌باشند.

منابع

— آرتیدار، طیبه. (۱۳۸۶). *قوانین و مقررات زنان و خانواده در جمهوری اسلامی ایران*، مرکز امور زنان و خانواده ریاست جمهوری، تهران: شرکت انتشارات سوره مهر.

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی: پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

- آزاد ارمکی، تقی. (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی خانواده ایرانی، تهران: سمت، چاپ سوم، ۱۳۹۰.
- شادلو، شیده. (۱۳۸۴). نقش نهادها در تحکیم بنیان خانواده در سطح جهانی، مجله حقوق زنان، شماره ۲۴، صص ۱۴-۸.
- اسعدی، سید حسین. (۱۳۸۷). خانواده و حقوق آن، مشهد: آستان قدس رضوی، شرکت به نشر.
- باری، نورمن. (۱۳۸۰). رفاه اجتماعی، مترجم: سید اکبر میر حسینی و سید مرتضی نوربخش، تهران: سمت.
- برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۲-۱۳۶۶ (مرداد ۱۳۶۱)، سازمان برنامه و بودجه، تهران.
- برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۷۳-۱۳۷۷ (۱۳۷۲)، لایحه برنامه، هدفها و خط مشی‌های اساسی. سازمان برنامه و بودجه، تهران.
- برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۷۹-۱۳۸۲ (۱۳۷۸)، سند برنامه، پیوست شماره ۲ لایحه برنامه، سازمان برنامه و بودجه مرکز مدارک اقتصادی و اجتماعی و انتشارات، تهران.
- برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۸۴-۱۳۸۸ (۱۳۸۲)، لایحه برنامه، سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور مرکز مدارک علمی و انتشارات، تهران.
- برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۸۴-۱۳۸۸ (۱۳۸۳)، معاونت پژوهش، تدوین و تنقیح قوانین و مقررات، مجلس شورای اسلامی ایران، چاپ اول، تهران.
- برنامه پنج ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران ۱۳۹۰-۱۳۹۴ (۱۳۸۹)، معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهور، تهران.
- بلیک مور، کن. (۱۳۸۵). مقدمه‌ای بر سیاست‌گذاری اجتماعی، مترجم: علی اصغر سعیدی و سعید صادقی جقه، تهران: موسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.
- رابرتسون، یان. (۱۳۷۷). درآمدی بر جامعه، مترجم: حسین بهروان، مشهد: آستان قدس رضوی، شرکت به نشر، چاپ سوم.
- رابینز مک کارتی، جین و ادواردز، رزالیند. (۱۳۹۰). مفاهیم کلیدی در مطالعات خانواده، مترجم: محمد مهدی لیبی، تهران: نشر علم.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، سایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ایران، بازبایی شده در آذر ۱۳۹۳، قابل دسترسی در: http://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution
- کامکار، مهدیس (۱۳۸۲). سیاست اجتماعی چیست؟ فصلنامه رفاه اجتماعی شماره ۱۰، سال سوم ویژه نامه سیاست اجتماعی، تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی ۱۳۸۲.
- ماکینن، تینا (۱۳۷۹) فشارهای ساختاری، سیاست اجتماعی، و فقر. مترجم سهراب ابوتراب. مجله تأمین اجتماعی: تابستان ۱۳۷۹، شماره ۵، صفحه ۱۳۷ تا ۱۶۲.
- مجدفر، فاطمه (۱۳۸۲)، "جامعه‌شناسی عمومی"، نشر شعاع، چاپ اول، تهران، ص ۲۷۶.

چهارمین کنفرانس انجمن اسلامی ایران؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

- Bogenschneider , Karen(2006) .Teaching Family Policy in Undergraduate and Graduate Classrooms: Why It's Important and How to Do It Better. Family Relations, 55 (January 2006), 16–28. Blackwell Publishing. National Council on Family Relations.
- Bogenschneider, Karen(2014), Family Policy Matters : How Policymaking Affects Families and What Professionals Can Do, 3rd Edition . Routledge – 2014 – 442 page
- Mizrahi , Terry & Davis, Larry E. (Editor s in Chief) (2008).ENCYCLOPEDIA OF SOCIAL WORK ,20TH edition, VOLUME 2 : D-I . NASW PRESS OXFORD UNIVERSITY PRESS
- Pinker ,Robert A. (2014),Britannica Encyclopedia, Last Updated 9-25-2014, Available at : <http://www.britannica.com/>.
- Seekings, Jeremy. (2005). The Politics of Welfare Regimes in the south. Paper to be presented at the Yale Conference on Distributive Politics, New Haven, April / May 2005.
- Scruggs, lyla A. & Allen, James p. (2006). Social Stratification and Welfare Regimes for the 21 Century. Revisiting the " Tree Worlds of Welfare Capitalism" Paper prepared for delivery at the 15th International Conference of Europeanists, drake hotel, Chicago, March 30, April 1, 2006.